

GELLÉRFI GERGŐ

Afrika négy sarka és a „másik” elefántok (Juv. 10, 148–150)

Hannibálnak egész Afrika sem volt elég, olvashatjuk Iuvenalis 10. satírájában. A satíráköltő ezt követő szavaival leírja Afrika határait, mely a maurus óceántól a Nilusig nyúlik, valamint az aethiopsok népeiig és a másik... elefántokig. Hogy kerülnek ide az elefántok? – tehetjük fel joggal a kérdést. Vagy esetleg romlott a szöveg? Az alábbi írásban e kérdésekre igyekszem választ adni.

Kulcsszavak: Iuvenalis, Afrika, elefánt

Bár az ünnepest személyéhez minden kétséget kizáróan jobban illene egy medvével foglalkozó írás, bízom benne, hogy egy másik, hasonlóan remek négy lábú állatról, jelesül az elefántról is szívesen olvas majd. Iuvenalis satíráiban többször említ elefántokat, s e helyek egyike sok problémát okozott mind szövegkritikai, mind értelmezési szempontból, a következőkben ehhez a diskurzushoz szeretnék röviden hozzászólni.¹

A hiábavaló emberi vágyakról és imádságokról szóló 10. satírában a satirikus narrátor Hannibál és Nagy Sándor példájával illusztrálja, hogy bármilyen nagy tettekre, bármennyi hódításra törekedhet az ember, a halálban mindenki ugyanakkora, s kénytelen beérni egyetlen sírhellyel.

expende Hannibalem: quot libras in duce summo
invenies? hic est quem non capit Africa Mauro
percussa oceano Niloque admota tepenti
rursum et ad Aethiopum populos aliosque elephantos.
(Juv. 10, 147–150)

¹ A témáról valamelyest rövidebben a iuvenalisi satírák epikus párhuzamai kapcsán írtam: GELLÉRFI (2018: 169–172).

150 *versum damnavit* Nisbet | *aliosque* Φ Prisc. GLK 2, 217: *altosque* PA: *albosque* Plathner, Jacobs: *atrosque* Ronnick: *taetrosque* Kershaw | *rursus* MSS: *ursum* et Astbury.

A szövegkritikai kérdések tárgyalását Nisbettől kell kezdenünk, aki Clausen 1959-es kiadásáról írott recenziójában a 150. sor törlését javasolja: a fő problémát okozó *aliosque* mellett a sor első szavaként a kiadásokban szereplő *rursus*t illetően is kifogással él, mivel hiányzik a kapcsolóelem a Nílus és az aethiopsok említése között – szerinte helyette csak a metrikailag nem megfelelő *rursusque* illeszkedne a szövegbe.² A *rursus* helyett Astbury a *ursum* et konjektúrát javasolja, mellyel nem csupán a Nisbet által felvetett problémára kínál gördülékeny megoldást, de egyúttal azt is meggyőzően bemutatja, hogyan kerülhetett a szövegbe a *rursus* változat.³ Nisbet továbbá kiemeli az általánosságban gyengébbnek tartott kéziratokban – s a szövegkiadások túlnyomó többségében – szereplő *aliosque* által támasztott értelmezési nehézségeket, de egyúttal ő is hangsúlyozza, hogy a P-ágban hagyományozott, meglehetően banális *altosque* variáns egyértelműen romlott.⁴

Mérjétek meg Hannibált: mennyit nyom most e páratlan hadvezér?
Pedig ő az, akinek nem volt elég Africa, melyet a maurus óceán ver és
a meleg Nílusig nyúlik, amarra pedig az aethiopsok népeiig és a
másik elefántokig.

A „másik elefántok” problémájára több értelmező konjektúrával kínál megoldást, köztük Ronnick, aki az *atrosque* javítással a „másik” elefántokat feketére cseréli (s emellett az *Afrosque* jelzőt sem tartja elképzelhetetlennek), mivel az *aliosque* korábban felvetett értelmezési lehetőségeit nem tartja kielégítőnek – jóllehet, érdemi cáfolat nélkül hagyja többek között Astbury és Nadeau lentebb citált magyarázatait.⁵ Az *atrosque* javí-

² NISBET (1962: 236). A problémát több korábbi kiadó is felveti.

³ ASTBURY (1975: 44–46). COURTNEY (1980: 469) más megoldást javasol: a *rursus* szót archaizmusnak tekinti *retroversus* jelentéssel.

⁴ A P eredeti *aliosque* olvasatát igazolja a *praeter Indicos* („az indiaiak mellett”) scholion és Priscianus idézete is, vö. pl. FINKELPEARL (1980: 98, 1. jz).

⁵ RONNICK (1992: 385). Mások, így PLATHNER és JACOBS szintén az elefántok színére vonatkoztatnák a helyet az *albosque* konjektúrával, ld. WILLIS (1997: *ad loc.*) kiadását.

tást szintén elfogadhatónak tartó Kershaw a szakasz háttérében Enniust fedezi fel, s az elefántokat „ocsmánnyá” tevő *taetrosque* konjektúrát javasolja, melyből szerinte előbb egy másolási hiba nyomán *ceterosque*, majd azt *metri causa* módosítva *aliosque* lett.⁶

A kézirati hagyománnyal nem rendelkező konjektúrák egyike sem annyira meggyőző, hogy a szövegkritikailag alátámasztott *aliosque* változatot felülírjuk abban az esetben, ha a szakasz értelmezhető ezzel a variánssal is. A szó magyarázatára tett kísérletek egy része ellen határozott érvek szólnak. Friedländer kommentárjában ahhoz a már a humanista Calderininél is megjelenő értelmezéshez nyúl, miszerint Iuvenalis leírásában Afrika az „egyik” elefántoktól (Mauretania) a „másik” elefántokig (Aethiopia) terjed ki, az *alius* szót *alter* értelemben olvasva.⁷ Többen, köztük Courtney és Richards a „másik” elefántokat kézenfekvő módon az afrikai és az indiai elefántok megkülönböztetésére vonatkoztatják, utóbbi szerint az *aliosque* variáns eredetiségét igazolja az az elképzelés is, hogy Afrika és India délen összekapcsolódik, amire az elefántok jelentik a bizonyítékot.⁸ Amellett, hogy ez utóbbi utalás túlságosan homályosnak tűnik ahhoz, hogy Iuvenalis valóban erre célozzon a kifejezéssel,⁹ a fő problémát mindannyiuk esetében az „egyik” elefántok említésének hiánya jelenti.¹⁰ Ugyanez gyengíti Laughton egyébként szellemes felvetését, miszerint a kifejezés a „még több elefántnak” otthont adó Elephantine városára utalna.¹¹ Barr ezzel szemben nem a „másik” elefántok azonosításával, hanem az *alius* megfelelő jelentésének kiválasztásával oldaná meg a problémát: a szót a görög ἄλλος esetében

⁶ KERSHAW (1993: 563).

⁷ FRIEDLÄNDER (1895: *ad loc*).

⁸ COURTNEY (1980: 469), RICHARDS (1899: 20). Utóbbi Afrika és India összekapcsolódásához Arist. *Cael.* 2, 14, 19-et idézi.

⁹ Ahogy azt az őt megelőző, itt felsorolt magyarázatok többségét cáfoló ASTBURY (1975: 41), valamint BARR (1973: 856) is kiemeli.

¹⁰ Érdekes adalékot jelent továbbá TOYNBEE (1973: 36) tanulmánya, melyben rámutat, hogy a különböző fajtájú elefántok megkülönböztetése korántsem volt magától értetődő a rómaiak számára.

¹¹ LAUGHTON (1956: 201). Érdemes még megemlíteni TRIANTOPHYLLOPOULOS (1958: 159) kissé szűkszavú és homályos magyarázatát, mely szerint az *Aethiopum* és az *aliosque* a népekre és az elefántokra is vonatkozik.

gyakran megfigyelhető, éppen ezért Munro nyomán grécizmusnak tekinthető,¹² de a latinban sem példátlan¹³ „is” jelentéssel olvassa, mely a fordításban akár el is hagyható.¹⁴

A felsorolt magyarázatok közül utóbbi a legmeggyőzőbb, s ha így értelmezzük a szöveget, Iuvenalis Afrika három határát jelöli meg: Mauretania nyugati partját, a Nílust, valamint Aethiopiát – azaz egy nyugati, egy keleti és egy délkeleti határt. Courtney kommentárjában arra mutat rá, hogy az északi határ említése nem szükséges annak egyértelmű mi volta miatt, a délnyugati pedig ismeretlen.¹⁵ Érdeemes azonban azt a lehetőséget is megvizsgálni, hogy Iuvenalis e helyen négyoldali körülírást alkalmaz, hasonlóan ahhoz, ahogy Vergilius a *Georgicá*ban megadja Egyiptom határait:

nam qua Pellaei gens fortunata Canopi
 accolit effuso stagnantem flumine Nilum
 et circum pictis vehitur sua rura phaselis,
 quaque pharetratae vicinia Persidis urget
 et viridem Aegyptum nigra fecundat harena
 et diversa ruens septem discurrit in ora
 usque coloratis amnis devexus ab Indis...
 (Verg. G. 4, 287–293)¹⁶

A Vergilius-helyet Nadeau idézi a vizsgált Iuvenalis-szakasz kapcsán, s a helyes értelmezéshez megítélésem szerint az ő, valamint a fentebb citált Astbury részben egymást kiegészítő, részben egymásnak ellent-

¹² Ld. BARR (1973: 857).

¹³ Ld. OLD *alius*¹ 5.

¹⁴ Vö. ASTBURY (1975: 42). Ugyanezt az értelmezést hozza FINKELPEARL (1980: 97–98) írásában, ám nem hivatkozik sem BARR-ra, sem az általa is citált ROLFE-ra (1928: 60).

¹⁵ COURTNEY (1980: 469).

¹⁶ „Ugyanis ahol a pella Canopus szerencsés népe a Nílus vizétől elöntött ártereket lakja, s tarka csónakokon járja földjeit, és ahol a tegzes perzsa szomszédság fenyeget, és a zöldellő Egyiptomot fekete iszappal termékenyíti meg a hét torkolatra szakadva áradó folyó, mely egészen a festett indusoktól érkezik [...]” A szövegkritikai problémáktól nem mentes szakaszt NADEAU (1970: 344–345) nyomán idézem, aki az *Indi* szót e helyen az aethiopsokra vonatkoztatja.

mondó magyarázatain keresztül juthatunk el.¹⁷ E magyarázatokban kulcsszerepe van az *Odysseia* legelején található soroknak, ahol Homéros a kettéosztottan, keleten és nyugaton élő aithiops népről szól:

[...] Αἰθίοπας, τοὶ διχθὰ δεδαΐαται, ἔσχατοι ἀνδρῶν,
οἱ μὲν δυσσομένου Ὑπερίονος, οἱ δ' ἀνιόντος.¹⁸
(Hom. *Od.* 1, 23–24)

Bár az *Aethiops* népnév Iuvenalisnál nincs egyeztetve az *alios* szóval, a leírás mégis óhatatlanul felidézi e helyet, s az ebben tükröződő „keleti és nyugati Aethiopia” képzetet, aminek a római irodalomban is van előzménye. Itt érdemes megemlíteni, hogy Ronnick fentebb citált érvelésében a iuvenalisi nyelv epikus tendenciáira hivatkozva kívánja cáfolni az *alios* jelző eredetiségét,¹⁹ csak hogy a „másik aethiopsok” kifejezés római előzményét épp egy epikus szövegben, Statius *Thebais*ában fedezhetjük fel.²⁰

stat super occiduae nebulosa cubilia Noctis
Aethiopasque alios, nulli penetrabilis astro,
lucus iners [...] ²¹
(Stat. *Th.* 10, 84–86)

Persze továbbra is fennáll a probléma, hogy a szatirikus narrátor nem másik aethiopsokról, hanem másik elefántokról beszél. Itt annak a Iuvenalis által előszeretettel alkalmazott technikának egy újabb előfordulásával állunk szemben, amikor egy fentebb stílusban, akár mímelt epikus stílusban megfogalmazott szakaszban egyetlen szóval megsemmisíti az addig felépített hatást – teszi ezt hol egy alacsonyabb stílusrétegbe tar-

¹⁷ ASTBURY (1975: 40–46), NADEAU (1970: 339–349) és NADEAU (1977: 75–78).

¹⁸ „[...] az aithiopsokat, akik kettéosztva élnek, a legtávolibb népek, egyik felük ott, ahol Hyperión lenyugszik, a másik meg ott, ahol felkel.”

¹⁹ RONNICK (1992: 385): “[...] Juvenal, the satirist with epic tendencies, must have used a different adjective.”

²⁰ A nyugati aethiopsokat például Vergilius is említi az *Aeneis*ben (Verg. *Aen.* 4, 480–482).

²¹ „A nyugati éj ködös hálótermein és a másik aethiopsokon túl, áll egy mozdulatlan liget, ahová egy csillag fénye sem hatol be [...]” A Statius-helyet ULLMAN (1966: 282–283) kapcsolja össze a Iuvenalis-szakasszal.

tozó szóval, hol egy meglepő kifejezéssel, hol egy (jobban vagy rosszabul sikerült) poénnal.²² Erre a jelenségre kiváló példa a 12. szatíra egy szakasza, ahol „Iulus otthona” és Lavinum említése nyomán a narrátor kereskedő barátja egyfajta modern Aeneasként tér haza veszedelmes tengeri útrjáról, s hajója elhalad azon hely mellett is, ahol a trójai menekültek egykoron megpillantották a városalapítás helyét kijelölő fehér kocát:

[...] tum gratus Iulo
 atque novercali sedes praelata Lavino
 conspicitur sublimis apex, cui candida nomen
 scrofa dedit, laetis Phrygibus mirabile sumen
 et numquam visis triginta clara mamillis.²³
 (Juv. 12, 70–74)

Az epikus manírban megfogalmazott szakaszt egyetlen szó, a koca epikus stílusba, sőt egyáltalán a költői nyelvbe nem illő *scrofa* („göbe”) megnevezése egy másik stílusrétegbe helyezi át,²⁴ majd e „bámulatós híres disznó” korábban sosem látott harminc csecsenek említése a római nemzeti eposz e kulcsfontosságú motívumát a kocsmai matróztörténetek közé rángatja le.²⁵

A 10. szatíra 150. sorának utolsó szava hasonlóképpen váratlan, ezzel együtt kissé komikus hatást kelt: Iuvenalis a többek között Homéros és Statius alapján várható „másik Aethiopia” helyett „másik elefántokat” említ, amit a nép és az állat közötti asszociációs kapcsolat miatt tehet meg.²⁶ Ezzel tehát megvan a negyedik sarok, Afrika határai a követ-

²² Ld. részletesen: GELLÉRFI (2018: 154–161).

²³ „Ekkor feltűnt a Iulusnak oly kedves magas csúcs, mely inkább volt otthona, mint szeretett mostohája Lavinuma, a hely, melynek nevét egy hófehér göbe adta – ámultak a boldog frígek e híres disznón: példátlan, harminc csecse volt!

²⁴ A ránk maradt római szövegekben a mezőgazdasági szakmunkák és a magával a szóval foglalkozó helyek mellett a *scrofa* főnév egyszer-egyszer fordul elő Plautusnál, valamint Laberiusnál (*Capt.* 809. és *Sedigitus* 1), továbbá a meseirodalom (pl. Phaed. *App.* 19, 1), valamint Petronius (40) használja.

²⁵ Vö. SMITH (1989: 294).

²⁶ Ld. ehhez NADEAU (1977: 75–76). ASTBURYvel (1975: 42–43) egyetértve szükségtelennek tűnik India (és az indiai elefántok) bevonása az értelmezésbe.

kezők: Mauretania, Egyiptom, az aethiopsok földje és a „másik aethiops vidék”, tehát a keleti és a nyugati Aethiopia – azaz Iuvenalis az észak–dél–kelet–nyugat felosztás helyett egy északnyugati, egy északkeleti, egy délkeleti és egy délnyugati határt ad meg.

Források

WILLIS 1997 J. WILLIS (ed.), *D. Iunii Iuvenalis Saturae*, Leipzig, 1997.

Felhasznált irodalom

- ASTBURY 1975 R. ASTBURY, *Juvenal 10, 148–50*, *Mnemosyne*, 28 (1975), 40–46.
- BARR 1973 W. BARR, *Juvenal's other Elephants*, *Latomus*, 32 (1973), 856–858.
- COURTNEY 1980 E. COURTNEY, *A Commentary on the Satires of Juvenal*, London, 1980.
- FINKELPEARL 1980 E. FINKELPEARL, *Juvenal 10.150*, *Harvard Studies in Classical Philology*, 84 (1980), 97–98.
- FRIEDLÄNDER 1895 L. FRIEDLÄNDER (ed.), *D. Junii Iuvenalis Saturarum libri 5 mit erklärenden Anmerkungen*, Leipzig, 1895.
- GELLÉRFI 2018 GELLÉRFI G., *Allúziós technika és műfaji hatások Iuvenalis szatíráiban*, Budapest, 2018.
- KERSHAW 1993 A. KERSHAW, *Juvenal 10.150 and Ennius*, *Mnemosyne*, 46 (1993), 532–533.
- NADEAU 1970 J. Y. NADEAU, *Ethiopians*, *Classical Quarterly*, 20 (1970), 339–349.
- NADEAU 1977 J. Y. NADEAU, *Ethiopians Again, and Again*, *Mnemosyne*, 30 (1977), 75–78.
- NISBET 1962 R. G. M. NISBET, *Review* (W. V. Clausen [ed.]: *A. Persi Flacci et D. Iuni Iuvenalis Saturae*. Oxford 1959), *The Journal of Roman Studies*, 52 (1962), 233–238.
- RICHARDS 1899 H. RICHARDS, *Propertiana and Other Notes*, *Classical Review*, 13 (1899), 15–20.
- ROLFE 1928 J. C. ROLFE, *On the Use of Alius in Jul. Capit. Vit. Ant. Pii V. 4*, *Classical Philology*, 23 (1928), 60–62.
- RONNICK 1992 M. V. RONNICK, *Juvenal, Sat. 10.150: atrosque non aliosque (Rursus ad Aethiopum populos aliosque elephantos)*, *Mnemosyne*, 45 (1992), 383–386.
- SMITH 1989 W. S. SMITH, *Greed and Sacrifice in Juvenal's Twelfth Satire*, *Transactions of the American Philological Association*, 119 (1989), 287–289.
- TOYNBEE 1973 J. M. C. TOYNBEE, *Animals in Roman Life and Art*, Ithaca NY, 1973.
- TRIANAPHYLLOPOULOS 1958 J. TRIANAPHYLLOPOULOS, *Juvenal's other elephants once again*, *Mnemosyne*, 11 (1958), 159.

- ULLMAN 1966 B. L. ULLMAN, *Miscellaneous Comments on Juvenal*, in: L. Wallach (ed.), *The Classical Tradition: Literary and Historical Studies in Honor of Harry Caplan*, Ithaca NY, 1966, 274–284.

The four corners of Africa and the “other” elephants (Juv. 10, 148–150)

Even all of Africa was not enough for Hannibal, says Juvenal in his Satire 10. The satirist then describes the borders of Africa, stretching from the Moorish Ocean to the Nile, the Aethiops people, and the other... elephants. How did the elephants get here? The question is a fair one. Or is the text corrupt? I aim to answer these questions in the following article.

Keywords: Juvenal, Africa, elephant